

Thematic Analysis of Rationality in the Vision Plan of Heritage and Tourism Development in Iran

Morteza Ahmadi *

PhD student in Tourism Management,
Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran

Mahmood Ziaee

Professor, Department of Tourism Management,
Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran

Reza Vaezi

Professor, Department of Public Administration,
Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran

Gholamreza Kazemian

Associate Professor, Department of Public
Administration, Allameh Tabatabai University,
Iran

Abstract

This research has been achieved to recognize the type of dominant rationality in the Vision Plan of Heritage and Tourism Development in Iran. The tourism planning system in the world has experienced noticeable changes under the influence of transformations that took place in the philosophical and social paradigms in recent decades. The present research is based on interpretive epistemology and, regarding the methodological aspect, has been considered qualitative research. Archival studies and thematic analysis with explorative purpose were used for data gathering and analysis. Base on this study's findings, instrumental rationality, with 48 themes out of 71 and its correspondent planning theory, rational planning, has been dominant

- The present article is taken from the doctoral thesis of Allameh Tabatabai University.

* Corresponding Author: morteza_ahmadi@atu.ac.ir

How to Cite: Ahmadi, Morteza; Ziaee, Mahmood; Vaezi, Reza; Kazemian, Gholamreza (2023). Thematic Analysis of Rationality in the Vision Plan of Heritage and Tourism Development in Iran, *Tourism Management Studies*, 18(62), 7 - 36. doi: 10.22054/tms.2023.72287.2804

in formulating the Vision Plan of Heritage and Tourism Development in Iran. Also, we observed a small share of other types of rationality among the themes recognized in the Vision Plan. Analysis and comparison of the share for each type of rationality made it clear that coordinative rationality has been ignored. Therefore, revising the Vision Plan regarding new approaches to tourism planning is inevitable. The research results indicated that applying coordinative rationality as a combination of various rationality types could pave the way for achieving tourism development objectives in Iran.

Keywords: Tourism Vision Plan, Rationality, Planning Theories, Thematic Analysis, Iran Tourism

Introduction

Tourism planning has been transformed by theories such as communicative and participative approaches and paradigms dominating urban, rural, and regional planning. The emergence of alternative and sustainable tourism can signify these changes. This research aimed to recognize the type of dominant rationality on the Vision Plan-2025 for Heritage and Tourism Development in Iran endorsed by the Cabinet in 2004. The concept of rationality in this research is considered in the Alexander Model (2000) framework and based on new planning theories and contemporary tourism planning approaches. In the new age, called the post-rationality era, rationality in planning was redefined so that its meaning extended from instrumental rationality to include communicative, strategic, and coordinative rationality. Dominant planning approaches in the 1950s were physical and sectoral planning based on the traditional rational planning approach. Since the 1960s, the domain of planning extended to social-cultural areas and the concept of space, including human beings, their living environment, and economic, social, and cultural activities taken into account in planning. In the 1980s, a new approach to planning appeared that did not believe in top-down planning but

believed in the host community's participation in planning and implementation.

Materials and Methods

The philosophical aspect of this research regarding epistemology was based on an interpretive approach. Understanding tourism and planning for tourism development requires understanding the multiple dimensions of tourism regarding social-cultural and economic aspects and interpreting the concept of the system for tourism stakeholders as well as policymakers. Considering the users, the research is applied and developmental research. The findings of this study can be used by tourism policymakers, planners, stakeholders, the scientific society, and researchers. The research area is cross-sectional, and the scale is national. This qualitative research's statistical population and data sources are the documents of mentioned Vision Plan. Data gathering and analysis were conducted following the qualitative research. This study used the Astrid-Sterling model of themes networks for thematic analysis. The researchers took five steps for coding and recognized basic themes, main themes, organizing themes, and global themes. Finally, a map of themes in the format of themes network of rationality in the Vision Plan was presented.

Discussion and Results

The results of the literature review clarified two issues. Firstly, under the influence of planning theory and dominant paradigms on urban, rural, and regional planning, tourism development planning has changed in recent decades, leading to the emergence of alternative tourism approaches like responsible tourism, eco-tourism, community-based tourism, and sustainable tourism. Secondly, reconsidering the concept and dimensions of rationality in the recent century has a vital role in planning theory in such a way that the type of rationality in each era has been determinative of identifying the type of planning theory. For further explanation, we can refer to

communicative rationality recognized in the 1980s by Habermas, considered the foundation of communicative planning theory. This approach was the reaction against instrumental rationality that was the basis for traditional rational planning theory. Therefore, the type of rationality is the determinant for the corresponding planning theory. Analysis of a total of 71 themes in the Vision Plan for Tourism Development in Iran indicated the share for each type of rationality, which included 48 themes (the maximum) related to instrumental rationality, ten themes to communicative rationality, nine themes to strategic rationality, and finally, four themes (the minimum) to coordinative rationality.

Conclusions

With the analysis and comparison of the share of various types of rationality in the Vision Plan of cultural heritage and tourism in Iran, we concluded that the dominant rationality for formulating the Plan had been instrumental. Regarding the lack of consideration for all types of rationality, particularly coordinative rationality in the Plan on the one hand, and the fact that more than 18 years have passed since the compilation of the Plan on the other hand, it is necessary to revise the Vision Plan, taking into accounts the coordinative planning theory in the following areas:

- Establishment of a powerful coordinating institution with sufficient authority for making the related organizations cooperate in revising, formulating, implementing, supervising, and evaluating the Plan.
- Integration of tourism policies and plans and linkage with the macro policies. Formulation and endorsement of tourism macro policies through the Supreme Council for Cultural Heritage and Tourism.
- Formulation of a network for public-private participation and related stakeholders for developing tourism in Iran.

تحلیل مضامین عقلانیت در سند چشم‌انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری کشور

- مرتضی احمدی * دانشجوی دکتری مدیریت گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- محمود ضیائی استاد، گروه مدیریت جهانگردی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- رضا واعظی استاد، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- غلامرضا کاظمیان دانشیار، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی عقلانیت حاکم بر سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری ایران صورت گرفته است. نظام برنامه‌ریزی گردشگری به دلیل تحولاتی که در دهه‌های اخیر در حوزه پارادایم‌های فلسفی و جامعه‌شناختی اتفاق افتاده، تغییرات قابل توجهی را تجربه نموده است. پژوهش حاضر مبتنی بر معرفت‌شناسی تفسیری می‌باشد و به لحاظ روش‌شناسی در زمره پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد. برای گردآوری و تحلیل داده‌های تحقیق از مطالعات آرشیوی و روش تحلیل مضمون با هدف اکتشافی استفاده شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق، عقلانیت ابزاری با ۴۸ مضمون از میان ۷۱ مضمون شناسایی شده و نظریه برنامه‌ریزی متناظر با آن یعنی برنامه‌ریزی خردگرا بر تدوین سند چشم‌انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری کشور حاکم بوده است. همچنین، شاهد سهم ناچیز مضامین مرتبط با سایر انواع عقلانیت در میان مضامین احصا شده از سند چشم‌انداز می‌باشیم. با تحلیل و مقایسه سهم هر یک از انواع عقلانیت، آشکار گردید که عقلانیت هماهنگ‌ساز در سند یاد شده، مغفول مانده است. به همین دلیل، ضرورت بازنگری سند چشم‌انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری ایران با بهره‌گیری از رویکردهای نوین برنامه‌ریزی توسعه گردشگری تبیین گردید. نتایج پژوهش نشان داد، کاربست عقلانیت هماهنگ‌ساز به‌عنوان ترکیبی از انواع عقلانیت می‌تواند زمینه‌ساز تحقق اهداف برنامه توسعه گردشگری کشور باشد.

کلیدواژه‌ها: سند چشم‌انداز توسعه گردشگری، عقلانیت، نظریه‌های برنامه‌ریزی، تحلیل مضمون، گردشگری ایران.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری دانشگاه علامه طباطبائی است.

* نویسنده مسئول: morteza_ahmadi@atu.ac.ir

مقدمه

در دهه‌های اخیر، توسعه گردشگری در کشورهای مختلف جهان، بیشتر تحت تأثیر نظریه‌های جدید برنامه‌ریزی به‌ویژه برنامه‌ریزی مشارکتی و برنامه‌ریزی هماهنگ‌ساز بوده است. ظهور رویکردهای گردشگری جایگزین^۱ مانند بومگردی، گردشگری مسئولانه، گردشگری سبز، گردشگری روستایی و گردشگری اجتماع‌محور که از اواخر دهه ۱۹۷۰ و بعد از آن پدید آمد، به‌عنوان واکنشی در برابر گردشگری انبوه^۲ بود که رویکرد غالب در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ به‌شمار می‌آمد. معرفی اکوتوریسم در اواسط دهه ۱۹۸۰ میلادی به‌عنوان مظهر گردشگری جایگزین قلمداد می‌شود (Weaver, 2006). الگوهای برنامه‌ریزی گردشگری از ترکیب گروهی از خط‌مشی‌های مرتبط با گردشگری تشکیل شده که هدف آن‌ها گسترش نوع به‌خصوصی از گردشگری است که در عقلانیت اقتصادی غربی ریشه دارد (Sharpley & Tefler, 2019). به‌نظر می‌رسد، منظور از عقلانیت غربی در اینجا همان عقلانیت ابزاری باشد که مبتنی بر معرفت‌شناسی اثبات‌گرایی با تأکید بر سودآوری و منفعت‌گرایی است.

برای درک بهتر و تبیین سابقه خط‌مشی‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری در ایران باید به بررسی نظام برنامه‌ریزی کشور و سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نیز رویکرد حاکم بر آن پرداخت. فرایند طرح‌های توسعه گردشگری بیانگر استراتژی‌ها، رویکردها، سیاست‌ها و خط‌مشی‌های کشورهای مختلف در مورد مقوله گردشگری است (Heidari, 2010). ناکامی برنامه‌های توسعه گردشگری کشور، مسئله‌ای است که در پژوهش‌های مختلف مورد تأکید قرار گرفته و علل آن از منظرهای گوناگون واکاوی گردیده است. اما در هیچ‌یک از آن‌ها به موضوع عقلانیت حاکم بر نظام برنامه‌ریزی کشور در سطح کلان و برنامه‌ریزی گردشگری به‌عنوان یک زیرسیستم از آن پرداخته نشده است. همین امر باعث شد که این موضوع در پژوهش حاضر، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. نظام برنامه‌ریزی مدرن در ایران از سال ۱۳۲۷ در قالب برنامه‌های عمرانی آغاز گردید که تا سال ۱۳۵۷ با عنوان برنامه‌های (هفت یا پنج ساله) عمرانی کشور

1. Alternative Tourism
2. Mass Tourism

و بعد از آن با عنوان برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران شناخته می‌شوند. در برنامه‌های اول و دوم عمرانی کشور، سخنی از گردشگری به میان نیامده است. موضوع جهانگردی، نخستین بار در برنامه سوم عمرانی، آن هم به صورت کلی مطرح گردید؛ اما در قانون برنامه چهارم عمرانی (۱۳۴۷ تا ۱۳۵۱)، فصل جداگانه‌ای برای گردشگری با عنوان «جهانگردی و جلب سیاحان» (فصل ۱۷) اختصاص یافت (Dibae, 1992; Edbrahimzadeh, 2006; Rahimpour, 2013). از اقدامات اجرایی مرتبط با برنامه چهارم عمرانی کشور می‌توان به احداث هتل، مهمانسرا، چایخانه سنتی، مراکز جهانگردی، زائرسرا و اردوگاه جهانگردی، آموزش نیروی انسانی شاغل در تأسیسات جهانگردی، حضور در نمایشگاه‌های جهانگردی، چاپ بروشور، تبلیغات و اطلاع‌رسانی برای جذب جهانگردان خارجی، افتتاح خانه ایران در پاریس، لندن، فرانکفورت و بحرین اشاره نمود.

اولین برنامه جامع جهانگردی ایران در اواخر برنامه چهارم قبل از انقلاب توسط شرکت خارجی «توریست کنسولت»^۱ تدوین گردید. در گزارش ارزیابی برنامه چهارم عمرانی و دورنمای بیست ساله که به منظور ارائه چارچوب برای برنامه پنجم عمرانی توسط سازمان برنامه و بودجه تهیه گردید، سرفصلی با موضوع «سیاحت و جهانگردی» در بخش اجتماعی دیده می‌شود (Planning and Budget Organization, 1972).

بعد از انقلاب اسلامی نیز گردشگری در تمام برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور از برنامه اول تا برنامه ششم مطرح بوده است. علاوه بر آن، می‌توان به یک برنامه جامع با عنوان «برنامه ملی توسعه گردشگری» و دو سند راهبردی توسعه گردشگری در سطح ملی با عنوان‌های «سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری» و «سند راهبردی توسعه گردشگری» اشاره کرد. سند چشم‌انداز گردشگری در جلسه نهم دی ماه ۱۳۸۳ هیئت وزیران به تصویب رسید و مشتمل بر نتایج حاصل از بررسی شاخص‌های عمده بخش میراث فرهنگی و گردشگری، چالش‌های پیش‌رو، سیاست‌های کلان، اهداف و راهبردهای بخش میراث فرهنگی و گردشگری، منابع مورد نیاز، برنامه‌های آینده و در پایان اقدامات مهم و اساسی برنامه چهارم توسعه می‌باشد.

1. Tourist Consult

تحقیق حاضر به تحلیل مضامین این سند از منظر عقلانیت می‌پردازد تا بتوان با شناسایی نوع عقلانیت و نظریه برنامه‌ریزی حاکم بر آن، گامی مثبت در کاربست عقلانیت مطلوب جهت تحقق اهداف توسعه گردشگری برداشته شود. در تعریف کلی، عقلانیت در برنامه‌ریزی به معنای کاربرد منطق و استدلال در تصمیم‌گیری است که برخی آن را محدود به عقلانیت ابزاری در نظریه برنامه‌ریزی خردگرا می‌دانند (Ejlali et al., 2012: 31). اما مفهوم عقلانیت در این پژوهش فراتر از آن است و در برگیرنده مؤلفه‌های گوناگون از جمله رویکرد تخصص‌محوری و ابزارگرایی، رویکرد مشارکتی، رویکرد استراتژیک، رویکرد تعاملی و هماهنگ‌سازی می‌باشد. نظریه پایه تحقیق مبتنی بر مدل مفهومی عقلانیت در برنامه‌ریزی الکساندر (Alexander, 2000) و رویکردهای پشتیبان آن مشتمل بر مدل رقابت‌پذیری و پایداری مقصد گردشگری ریچی و کروچ و مدل «گردشگری پایدار و یکپارچه اینسکیپ» است.

پیشینه پژوهش

برنامه‌ریزی و نظریه حاکم بر آن، یکی از عوامل تعیین‌کننده در چگونگی توسعه گردشگری در یک مقصد به‌شمار می‌آید. نوع برنامه‌ریزی و خط‌مشی‌گذاری است که تعیین می‌کند گردشگری چگونه توسعه یابد، چگونه منفعت برساند و چگونه اثرات آن توزیع شود (Hall & Jenkins, 2007; Dredge & Jamal, 2015; Dredge & Jenkins, 2007; shao re al., 2020; Jenkind, 1995; Liasidou, 2019; Rouhanen, 2010). برنامه‌ریزی ضعیف گردشگری می‌تواند ردپای دائم کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصاد محیط‌زیستی مقصدها را از خود به‌جای گذارد (Dower & Edward, 2010). بنابراین، جای تعجب نیست که سازمان جهانی گردشگری ملل متحد (۲۰۰۴) به ترویج ارتباط بین پایداری و برنامه‌ریزی گردشگری ادامه می‌دهد و توجه فزاینده به این موضوع بر اساس نظر درج و جنکینز (۲۰۱۱) در حلقه‌های علمی افزایش می‌یابد (Mc Loughlin & Hanrahan, 2021).

در برنامه‌ریزی و سایر فرایندهای مرتبط با توسعه صنعت گردشگری می‌باید به کوچک‌ترین متغیرهای اثرگذار در سرنوشت برنامه‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها نیز توجه کافی مبذول گردد (Ebrahimzadeh et al., 2012). برنامه‌ریزی شامل مراحل و گام‌های

متعدد، متوالی و مرتبط با یکدیگر است که در طیف گسترده‌ای از موضوعات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و سطوح مختلف مکان شهری، روستایی و منطقه‌ای انجام می‌شود. اما ماهیت اصلی آن تقریباً یکسان است و تنها در جزئیات، با توجه به اهداف مشخص هر برنامه‌ریزی، تغییرات و تفاوت‌هایی وجود دارد (Wall, 2000). یکی از روش‌ها و معیارهای طبقه‌بندی برنامه‌ریزی توسعه، میزان مداخله دولت یا میزان مشارکت‌پذیری در امر برنامه‌ریزی گردشگری است که خود به سه دسته برنامه‌ریزی توسعه ارشادی^۱، برنامه‌ریزی دستوری^۲ و برنامه‌ریزی مختلط^۳ تقسیم می‌گردد (ایمانی خوشخو و داغستانی، ۱۳۹۸ به نقل از چادهوری، ۲۰۰۱).

رویکردها و مدل‌های گوناگونی در زمینه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری معرفی شده‌اند که در این پژوهش از رویکردهای برنامه‌ریزی گردشگری گنز (۱۹۸۶)، مدل سکوهای گردشگری^۴ جعفری (Jafari, 1998 & 2001)، مدل مفهومی رقابت‌پذیری و پایداری مقصد ریچی و کروچ (Ritchi & Crouch, 1999 & 2003)، مدل گردشگری پایدار و یکپارچه اینسکیپ (Inskip, 1991) استفاده شده است. توسان و جنکینز (۱۹۹۸) با مروری بر ادبیات موضوع نشان می‌دهند که سیر تحول برنامه‌ریزی گردشگری را می‌توان به پنج مرحله به شرح جدول ۱ تقسیم کرد.

جدول ۱. سیر تحول دوره‌های برنامه‌ریزی گردشگری

ردیف	دوره‌های برنامه‌ریزی گردشگری	دوره زمانی
۱	گردشگری بدون برنامه‌ریزی	از اوایل قرن بیستم تا دهه ۱۹۴۰
۲	برنامه‌ریزی تا حدودی عرضه‌محور	از دهه ۱۹۴۰ تا دهه ۱۹۵۰
۳	برنامه‌ریزی کاملاً عرضه‌محور	از دهه ۱۹۵۰ تا دهه ۱۹۶۰
۴	برنامه‌ریزی بازارمحور/ تقاضامحور	از دهه ۱۹۶۰ تا دهه ۱۹۷۰
۵	برنامه‌ریزی گردشگری با رویکرد معاصر	از دهه ۱۹۸۰ به بعد

منبع: توسان و جنکینز (۱۹۹۸)

- 1 . Indicative Planning
- 2 . Imperative Planning
- 3 . Complex Planning
4. Tourism Platforms

برنامه‌ریزی گردشگری از دیدگاه گنز (۱۹۸۶) در قالب پنج رویکرد اصلی معرفی شده است که عبارتند از: رویکرد بوسترسیسم^۱، رویکرد اقتصادی، رویکرد کالبدی-فضایی، رویکرد جامعه‌محور، رویکرد گردشگری پایدار.

جعفری (۱۹۹۸ و ۲۰۰۱)، مدلی با عنوان سکوه‌های گردشگری ارائه نموده که رویکردهای توسعه گردشگری در دوره‌های زمانی بعد از جنگ جهانی دوم در چهار مرحله را نشان می‌دهد. مرحله اول، سکوی طرفدارانه^۲ گردشگری است. این رویکرد مربوط به دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی می‌باشد که نسبت به گردشگری با توجه به پارادایم غالب مدرنیسم و تأکید بر منافع گردشگری، رویکرد حمایتی است. در این دوره، گردشگری انبوه صورت گرفته و آن را نوسداروی مشکلات اقتصادی تلقی کرده‌اند. رشد گردشگری مبتنی بر تبلیغات و بازاریابی تأسیسات گردشگری در مقصدهای موجود و نیز مقصدهای جدید بوده است. دولت‌ها به سرعت شروع به توسعه دفاتر تبلیغات و بازاریابی کرده‌اند اما بخش برنامه‌ریزی، سهمی از منافع و درآمدهای گردشگری دریافت نکرده است (Morrison, 2019). برنامه‌ریزی‌ها در این دوره برای توسعه بدون قید و شرط گردشگری است. مرحله دوم، سکوی محتاطانه^۳ گردشگری می‌باشد که از اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی با توجه به آشکار شدن برخی اثرات منفی توسعه بی‌رویه گردشگری به‌ویژه در مناطق آسیب‌پذیر آغاز می‌شود. در این رویکرد، نسبت به توسعه گردشگری جانب احتیاط گرفته شده و برنامه‌ریزی‌ها، گرایش به کنترل و ایجاد محدودیت در زمینه توسعه گردشگری پیدا کرده است. این دوره، معروف به دوره انتقاد از گردشگری و توجه بیشتر به هزینه‌های گردشگری است. این رویکرد با پارادایم وابستگی توسعه، انطباق بیشتری دارد. مرحله سوم، سکوی تطابق‌گرایانه^۴ گردشگری است که از اوایل دهه ۱۹۷۰ راهکارهایی برای کمینه کردن اثرات منفی و بیشینه کردن اثرات مثبت گردشگری ارائه می‌دهد. مرحله چهارم با عنوان سکوی دانش‌محور^۵ گردشگری شناخته می‌شود (Jafari, 2005:1-5).

۱. بوسترسیسم: رویکردی است که بیشتر به مزایای گردشگری می‌پردازد و آثار منفی آن را نادیده می‌گیرد.

- 2 . Advocacy Platform
- 3 . Cautionary Platform
- 4 . Adaptancy Platform
- 5 . Knowledge based Platform

بر اساس دیدگاه جعفری (۲۰۰۱)، عوامل متعددی موجب پدید آمدن مرحله دانش محور گردشگری در اواخر ۱۹۸۰ و اوایل ۱۹۹۰ میلادی گردید که از جمله می توان به این موضوع اشاره کرد که گردشگری تبدیل به یک صنعت بزرگ جهانی شده و راهکارهای گردشگری جایگزین مورد استفاده برای فعالیت های گردشگری کوچک مقیاس، نمی توانست پاسخگوی مسائل آن باشد. بنابراین، گردشگری نیاز به یک رویکرد سیستمی کل نگر پیدا کرد که از روش های علمی برای پدید آوردن دانش لازم جهت ارزیابی و مدیریت بخش گردشگری در مقیاس بزرگ استفاده کند. رویکرد گردشگری پایدار در این دوره، موضوع محوری صاحب نظران و نظریه پردازان در مجامع علمی و نیز برنامه ریزان و فعالان گردشگری گردید که همچنان به عنوان پارادیم غالب در گردشگری به شمار می آید. گردشگری به عنوان پدیده ای بین رشته ای و خدمات محور که بخش های دولتی، خصوصی و اجتماع محلی را در بر می گیرد و همواره به دنبال تحقق پایداری، ارتقا کیفیت پاسخگویی و جلب رضایت گردشگران می باشد، نگاهی اثربخش تر به حکمروایی دارد زیرا در سطح مدیریتی به دنبال اهدافی هم جهت با رویه های حکمروایی است (Rezvani et al., 2017).

یکی از بزرگ ترین چالش های توسعه پایدار اجتماع محور از طریق گردشگری، چگونگی مواجهه با ذی نفعان چندگانه است که منافع و ارزش های گوناگون نسبت به توسعه و گردشگری دارند. از میان رویکردهای مختلف مدیریت ذی نفعان، مشارکت ذی نفعان توسط برامول و شرمین (۱۹۹۹)، شبکه های ذی نفعان توسط درج (۱۹۹۶) و همکاری ذی نفعان توسط جمال و گتیز (۱۹۹۵) و هال (۲۰۰۰) که به اهمیت نقش دولت در توسعه پایدار گردشگری (حکمروایی خوب) تأکید کرده، حمایت شده است (Jamal & Dredge, 2014).

گلدنر و ریچی (۱۳۹۶) با اشاره به مدل مفهومی رقابت و پایداری مقصد ریچی و کروچ، چارچوب این مدل و عوامل نه گانه تعیین کننده موفقیت مقصد را شرح داده و می نویسند: «برنامه ریزی مطلوب گردشگری باید مبتنی بر درک درست عوامل تعیین کننده موفقیت یک مقصد گردشگری باشد».

در مدل برنامه‌ریزی گردشگری پایدار و یکپارچه اینسکیپ، هشت گام فرایند برنامه‌ریزی عبارتند از: مطالعه، تعیین اهداف خرد و کلان توسعه، پیمایش، تجزیه و تحلیل و تلفیق، تعیین چارچوب، پیشنهادها، اجرا، نظارت و کنترل. اینسکیپ (۱۹۹۱) بر این باور است که برنامه‌ریزی، پایه‌ای عقلانی را برای مرحله‌بندی توسعه و طرح‌ریزی پروژه ایجاد می‌کند که برای بخش دولتی و خصوصی از اهمیت برخوردار است و از آن برای سرمایه‌گذاری‌های خود استفاده می‌کند. با بررسی عنصر عقلانیت که با عنصر هدفمندی نیز در ارتباط است به واسطه به‌میان آوردن مفهوم ذهن و اندیشه و شیوه فکری انسان، گویی فرایند تصمیم‌گیری را از سطوح ابتدایی آن مورد کاوی کرده‌ایم. این موضوع، مفهوم عقلانیت را بیش از پیش مهمتر جلوه می‌دهد چرا که نوع نگاه انسان و ذهن او بر تعریف توسعه و برنامه‌ریزی اثرگذار بوده و پای مبحث تناسب هدف و ابزار را به‌میان می‌آورد. بنابراین، مفهوم عقلانیت، فرایند برنامه‌ریزی را در گامی پیشتر مورد تحلیل قرار می‌دهد (Motavasseli et al., 2017).

در تأملی بر مفهوم عقلانیت در سازمان، واعظی و محمدی (۱۳۹۲) یک مدل مفهومی را ارائه نمودند که در آن عقلانیت جوهری، شامل رعایت اصول و کدهای اخلاقی، پاسخگویی و مسئولیت اجتماعی است و عقلانیت ابزاری، شامل رسمیت (قوانین و مقررات)، ساختار، کنترل، تعیین هدف، تخصصی کردن کار می‌باشد. ادبیات و پیشینه مطالعات گردشگری نشان می‌دهد که موضوع توسعه گردشگری، قابلیت بررسی در چارچوب نظریه برنامه‌ریزی را دارد. برنامه‌ریزی گردشگری به‌عنوان یک رشته علمی با گرایش خاص در حال ظهور است. گرچه بنیان‌های برنامه‌ریزی گردشگری به‌طور کلی مبتنی بر جریان اصلی برنامه‌ریزی می‌باشند؛ اما گردشگری، یک بخش اجتماعی و اقتصادی با پویایی مطلوب تلقی می‌شود که در فشار قدرتمند بر محیط زیست، اقتصاد و جامعه مسئول است و لذا مستلزم رویکرد درست می‌باشد (Costa, 2020).

بر خلاف جامعه سنتی که همه ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بر آن بر محور فرمان و سنت‌های گذشته عمل می‌کند؛ در جامعه صنعتی، اصل بر بدعت و نوآوری است. یعنی در این جامعه جدید، همواره به‌دنبال این هستند که راه

تازه‌ای بیابند نه آنکه سنت‌های قدیمی را حفظ کنند. جامعه توسعه یافته، جامعه‌ای است که دو محور فرمان و سنت در آن تغییر می‌یابد و به دو محور جدید تدبیر و عقل‌گرایی تبدیل می‌شود (نورمحمدی و صمیمی، ۱۴۰۰).

در آغاز قرن بیستم، کارل مارنهایم دیدگاه‌های وبر درباره عقلانیت ابزاری و داوری بر مبنای واقعیات و تصمیم‌گیری عقلانی را به‌طور مشخص درباره برنامه‌ریزی به کار برد (Ejlali et al., 2012). دامنه کاربرد عقلانیت در طول دهه‌های گذشته، گسترش یافته و از عقلانیت ابزاری صرف در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ به سوی سایر عقلانیت‌ها گرایش پیدا کرده است. در عصر جدید که برخی آن را دوره برنامه‌ریزی پساخردگرایی^۱ می‌نامند، عقلانیت در برنامه‌ریزی بازتعریف شده است به گونه‌ای که گستره معنایی عقلانیت شامل ابعاد مختلف از جمله عقلانیت ابزاری، عقلانیت ارتباطی، عقلانیت استراتژیک و عقلانیت هماهنگ‌ساز نیز می‌گردد. دیدگاه‌های حاکم بر نظریه برنامه‌ریزی در دهه ۱۹۵۰، برنامه‌ریزی بخشی - کالبدی بوده که عمدتاً بر نظریه برنامه‌ریزی خردگرا بر پایه عقلانیت ابزاری، استوار می‌باشد.

بسیاری از صاحب‌نظران گردشگری از جمله گنتر (۱۹۸۵)، گان (۱۹۸۸)، جعفری (۱۹۸۷)، اینسکیپ (۱۹۹۸) بر این باورند که رویکرد غالب در تحقیق و مدیریت در میانه قرن بیستم بر اثبات‌گرایی و روش‌های علمی استوار بوده است. این موضوع نشان‌دهنده حاکمیت عقلانیت ابزاری و نظریه برنامه‌ریزی سنتی خردگرا در این دوره می‌باشد. عقلانیت حاکم بر گردشگری انبوه، عقلانیت ابزاری و نظریه برنامه‌ریزی متناظر با آن، نظریه سنتی خردگرا می‌باشد. در این دیدگاه، اهداف و آرمان‌های برنامه توسعه، توسط سیاست‌مداران تعیین می‌گردد و وظیفه برنامه‌ریزان یافتن بهترین روش و اجرایی کردن برنامه‌ها جهت تحقق اهداف عمدتاً اقتصادمحور می‌باشد. از سوی دیگر، با توجه به نقش برنامه‌ریزان در تعیین روش رسیدن به اهداف، برنامه‌ریزی تخصص‌محور، فن‌سالارانه، تکنوکراتیک و غیرسیاسی تلقی می‌شود. اجلالی و همکاران (۱۳۹۱) می‌نویسند از دهه ۱۹۶۰ دامنه برنامه‌ریزی به حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی کشیده شد و مفهوم فضا در برنامه‌ریزی نیز مطرح گردید که در برگیرنده انسان، محیط زندگی و فعالیت‌های

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بود. در همین دوره بود که در کنار اقتصاد ملی، آمایش سرزمین به عنوان محور اصلی برنامه برنامه‌ریزی مورد توجه قرار گرفت. برخی متخصصان، این دوره را پارادایم برنامه‌ریزی جامع نام نهاده‌اند. در دهه ۱۹۸۰ نگاه جدیدی در برنامه‌ریزی پدیدار شد که به برنامه‌ریزی از بالا باور نداشت و معتقد بود مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی و اجرا ضروری است. شکل‌گیری پارادایم برنامه‌ریزی دموکراتیک، تحول اساسی در جایگاه برنامه‌ریز و ماهیت برنامه‌ریزی پدید آورد. در این پارادایم، برنامه‌ریز به عنوان دانای کل نمی‌باشد بلکه نقش تسهیلگر را ایفا می‌کند که زمینه مشارکت مردم و ذی‌نفعان را در برنامه‌ریزی فراهم می‌نماید. مورفی (۱۹۸۳) و چوی (۱۹۹۱) بر این باورند که برنامه‌ریزی گردشگری تا دهه ۱۹۶۰ متمرکز بر جنبه‌های کالبدی و اقتصادی بوده است. در این دوره، گردشگری به عنوان یک فعالیت تحت کنترل بخش خصوصی تلقی شده ولی به عنوان یک سیستم در نظر گرفته نشده است (Ahmadi, 2020).

ضعف در دستورگذاری انواع مختلف مسائل حوزه گردشگری یکی از موانع مهم بر سر راه خط‌مشی‌گذاری گردشگری و به تبع آن توسعه این حوزه در کشور است (Ranjbar Motalegh et al., 2022:34). در پژوهشی با عنوان «اجرای خط‌مشی عمومی: بررسی نقش عقلانیت در مرحله تدوین خط‌مشی»، دانایی فرد و همکاران (۱۳۸۸) می‌نویسند: «اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های عمومی در ایران موفق و رضایت بخش نیست». پوراحمد و همکاران (۱۴۰۰) با اشاره به ناهماهنگی بین‌سازمانی به عنوان یکی از مسائل حکمرانی می‌نویسند: «اعتقاد بر این است که برنامه‌ریزی در جهت توسعه گردشگری نیازمند عملکرد هماهنگ و مؤثر سازمان‌های درگیر و مسائل نهادی است».

چالش‌های متعددی فراروی توسعه صنعت گردشگری ایران قرار دارند، از جمله می‌توان نگرش‌های سیاسی، ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی - اجتماعی جامعه ایران را نام برد که در خلال آن بنا به دلایل مختلف که عمدتاً فرهنگی - اجتماعی هستند از اتخاذ سیاست‌های متناسب و همسو با شرایط جهانی گردشگری اجتناب می‌شود. افزون بر چالش‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دلایلی چون فقدان استراتژی مشخص توسعه در بلندمدت، تعدد مراکز تصمیم‌گیری در حوزه گردشگری، ناکارآمدی مدیریت دولتی،

ضعف ساختار سازمانی، فقدان نهادهای مستقل مدنی و سازوکارهای نظارتی موجب ضعف سیاست گذاری در ایران گشته‌اند. از سوی دیگر، اتکای بیش از حد اقتصاد ملی به درآمدهای نفتی و اقتصاد سیاسی خاص ایران، این امر را تشدید کرده است. حاکمیت دولت بر بیشتر بنگاه‌ها سبب محدودیت بازار و بخش خصوصی شده است. ساختار سازمانی صنعت گردشگری در ایران به گونه‌ای است که در خلال آن، سازوکار مشخص و معینی برای حضور مؤثر بخش خصوصی تعبیه و پیش‌بینی نشده است (Shalbfafian et al., 2014). در صورتی که عزم و اراده‌ای برای توسعه گردشگری در ایران باشد، می‌توان با به کارگیری انواع چهارگانه عقلانیت که در بخش نتیجه‌گیری این پژوهش اشاره گردیده است بر بسیاری از چالش‌های ذکر شده فائق آمد.

برای تبیین بیشتر مبانی نظری پژوهش، لازم به یادآوری است که چارچوب مفهومی عقلانیت در این تحقیق، مبتنی بر مدل الکساندر (۲۰۰۰) می‌باشد که مشتمل بر عقلانیت ابزاری، عقلانیت ارتباطی، عقلانیت راهبردی و عقلانیت هماهنگ‌ساز است. الکساندر (۱۹۹۸) می‌نویسد که برای بررسی انواع برنامه‌ریزی در یک چارچوب مشخص، می‌توان برنامه‌ریزی را به عنوان یک روش چهار لایه در نظر گرفت که پارادایم‌های برنامه‌ریزی شامل برنامه‌ریزی عقلانی، کنش ارتباطی، برنامه‌ریزی هماهنگ‌ساز و برنامه‌ریزی چارچوب‌ساز را یکپارچه می‌سازد. این چارچوب آشکار می‌سازد که چهار پارادایم برنامه‌ریزی مکمل هم هستند و متضاد یکدیگر نیستند و هر یک از آن‌ها، مستلزم کنشگران مختلف یا نقش‌های گوناگون، انواع مختلف برنامه‌ریزی در مراحل یا سطوح گوناگون در فرایند برنامه‌ریزی می‌باشند. برنامه‌ریزی را می‌توان به عنوان یک فعالیت در اشکال چهارگانه ذیل در نظر گرفت:

- برنامه‌ریزی به عنوان یک فعالیت تجویزی
 - برنامه‌ریزی به عنوان یک فعالیت تعاملی
 - برنامه‌ریزی به عنوان یک فعالیت هماهنگ‌ساز
 - برنامه‌ریزی به عنوان یک فعالیت چارچوب‌ساز (Alexander, 2000).
- رفعیان و جهان‌زاد (۱۳۹۴) می‌نویسند: «الکساندر معتقد است بین بیانیه، باور و کنش، روابط درونی محکمی برقرار است و بدین ترتیب، حوزه برنامه‌ریزی که داعیه اجرا و

کنشگر بودن را دارد با باورها و اظهارات مرتبط است. از این رو، به تطبیق انواع عقلانیت با پارادایم‌های نظریه برنامه‌ریزی می‌پردازد چرا که به جدایی این دو سویه باور ندارد».

روش

رویکرد فلسفی این پژوهش به گردشگری از نظر معرفت‌شناسی در چارچوب رویکرد تفسیرگرایی قرار می‌گیرد. شناخت گردشگری و برنامه‌ریزی برای توسعه آن مستلزم درک ابعاد مختلف اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی گردشگری و نیز تفسیر مفاهیم و نظام معانی خط‌مشی‌گذاران، دست‌اندرکاران، فعالان و ذی‌نفعان گردشگری است.

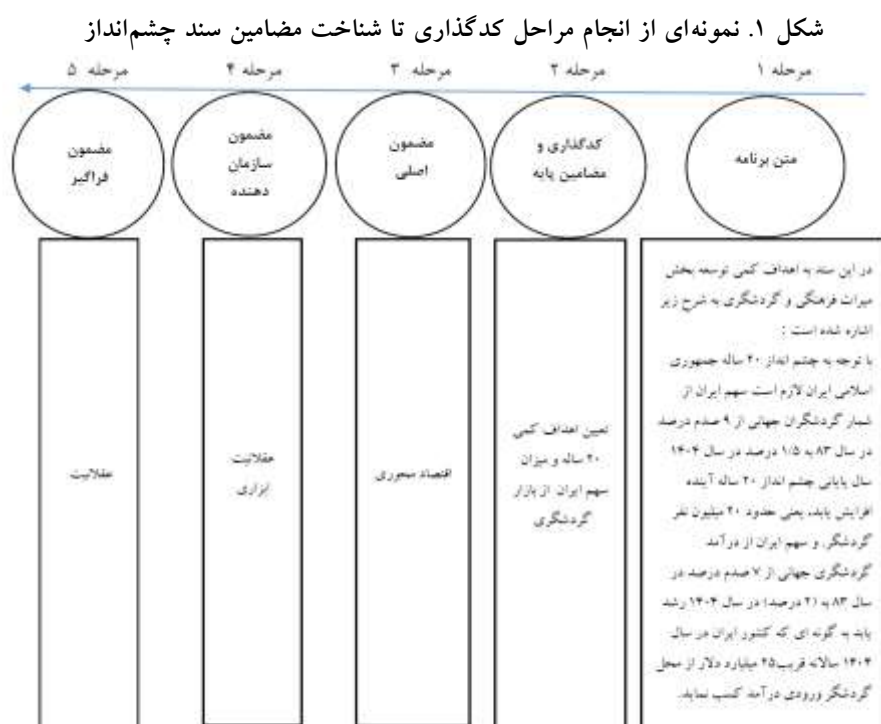
با توجه به اینکه نتایج این تحقیق می‌تواند مورد استفاده مدیران و دست‌اندرکاران گردشگری و همچنین، مورد توجه جامعه علمی و پژوهشگران قرار گیرد، به لحاظ مخاطب در گروه پژوهش‌های کاربردی - توسعه‌ای قرار می‌گیرد. از لحاظ هدف، این تحقیق اکتشافی است، چرا که به دنبال شناسایی ماهیت عقلانیت حاکم بر سند چشم‌انداز توسعه گردشگری ایران است. قلمرو زمانی این تحقیق، مقطعی و مقیاس آن در سطح ملی است. جامعه آماری و منابع داده‌های این پژوهش، کیفی می‌باشد. تحلیل مضمون شامل متن سند چشم‌انداز توسعه گردشگری در هشت بخش می‌باشد که به صورت تمام‌شماری انجام شده و داده‌های اولیه از متن استخراج گردیده است. با توجه به رویکرد این تحقیق، گردآوری و تحلیل داده‌ها در چارچوب روش‌های پژوهش کیفی انجام گرفته است. در پژوهش حاضر، از روش تحلیل مضمون به روش شبکه مضامین اتراید استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) استفاده گردیده است.

در این تحقیق، طی چهار مرحله شامل دیدن متن سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری کشور، توجه به مضامین آشکار و پنهان، برداشت و استخراج از اطلاعات، تحلیل اطلاعات و مشاهده نظام‌مند، به شناسایی مضامین پایه، اصلی و سازمان‌دهنده به شرح زیر پرداخته شد و در پایان، نقشه‌ای از کل مضامین به صورت شبکه مضامین ارائه گردید:

- ابتدا با توجه به نکات کلیدی متن، مضامین پایه شناسایی شد.

1 . Attride- Stirling

- سپس مضامین اصلی از ترکیب و تلخیص مضامین پایه به دست آمد.
 - در مرحله بعدی، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر که در برگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل بود، تعیین گردید.
- نمونه‌ای از انجام مراحل پنج گانه کدگذاری تا شناخت مضامین سند چشم انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری در این تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است.

رایج ترین واحد تحلیل متون در تحلیل مضمون و یا محتوای کیفی، مضمون است. برای شناخت مضامین در این تحقیق، سند چشم انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری مورد مطالعه قرار گرفت و مضامین استخراج گردید. یک مضمون ممکن است در یک پاراگراف، در یک جمله، در یک عبارت و حتی در یک کلمه باشد.

برای اعتبارسنجی نتایج و حصول اطمینان از روایی و پایایی این پژوهش از جمله اقدامات صورت گرفته به طور خلاصه عبارتند از:

- ✓ اصالت اسناد و مستندات برنامه: سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری بر مبنای مستندات مندرج در پایگاه‌های معتبر (دفتر هیئت دولت، مرکز پژوهش‌های مجلس، سازمان برنامه و بودجه، وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی)
 - ✓ مستندسازی و آزمون فرایندها و اطمینان از صحت فرایندها توسط پژوهشگران
 - ✓ بازبینی داده‌ها و تکرار مراحل روش تحلیل مضمون توسط پژوهشگران
 - ✓ محاسبه شاخص ثبات پایایی بازآزمون توسط پژوهشگران در بازه زمانی ۳ ماهه
 - ✓ محاسبه شاخص تکرارپذیری با استفاده از کدگذار مستقل در تحلیل مضمون.
- برای محاسبه پایایی بین دو کدگذار (شاخص تکرارپذیری) و بازآزمون (شاخص ثبات)، از روش زیر (Khastar, 2008) استفاده شده است:

$$\text{درصد پایایی} = \frac{\text{تعداد توافقات} \times 2}{\text{تعداد کل کدها}} \times 100\%$$

در این تحقیق، برای کدگذاری و شناخت مضامین عقلانیت سند توسعه گردشگری از کدگذار مستقل استفاده شد. نتیجه محاسبه، پایایی دگرآزمون یا کدگذار مستقل در مقایسه با کدگذاری پژوهشگر را نشان می‌دهد. درصد پایایی بین دو کدگذار برای مضمون عقلانیت ابزاری ۸۹ درصد و برای انواع چهارگانه عقلانیت ۸۵ درصد می‌باشد. با توجه به اینکه درصد پایایی بین دو کدگذار در هر دو مورد بیش از ۶۰ درصد می‌باشد، بنابراین درصد پایایی کدگذاران در این پژوهش تأیید می‌شود. برای محاسبه شاخص ثبات پایایی، بعد از گذشت ۳ ماه از کدگذاری اول، پژوهشگر یکبار دیگر کدگذاری خودآزمون جهت اعتبارسنجی مضامین عقلانیت در سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری کشور را انجام داد که نتایج آن در جدول ۲ دیده می‌شود.

جدول ۲. محاسبه پایایی بازآزمون کدگذاری (شاخص ثبات)

عنوان مضامین در سند چشم انداز	تعداد کل کدها	تعداد توافقاتها	تعداد عدم توافقاتها	درصد پایایی
عقلانیت ابزاری	۹۹	۴۸	۳	۹۶
انواع چهارگانه عقلانیت	۱۲۹	۵۸	۱۳	۹۰
کل	۲۲۸	۱۰۶	۱۶	۹۳

با توجه به اینکه درصد توافق کدگذاری خودآزمون بیش از ۸۰ درصد می باشد، نشان دهنده میزان بالای توافق دو بار کدگذاری خودآزمون و شاخص ثبات پایایی می باشد.

یافته ها

تحلیل مضامین عقلانیت در سند چشم انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری کشور نشان داد که مضامین سازمان دهنده مشتمل بر چهار نوع عقلانیت یعنی عقلانیت ابزاری، عقلانیت ارتباطی، عقلانیت راهبردی و عقلانیت هماهنگ ساز می باشد. مضامین اصلی عقلانیت ابزاری که در این سند شناسایی گردید عبارتند از: هدف گرایی، اقتصادمحوری، فن گرایی و تخصص محوری، ابزارمحوری، مدیریت و روش گرایی. مضامین اصلی عقلانیت ارتباطی شناسایی شده شامل: ارزش ها، فهم جمعی و اهداف فرهنگی - اجتماعی بود. مضامین اصلی عقلانیت راهبردی در برگیرنده مؤلفه های راهبرد گرایی و آینده نگری و تعیین چشم انداز می باشد و در نهایت مضامین اصلی عقلانیت هماهنگ ساز در این سند فقط شامل مشارکت و همکاری سازمانی بود. مضامین پایه، مضامین اصلی و مضامین سازمان دهنده در جدول ۳ نشان داده شده است.

تحلیل مضامین سند چشم انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری با در نظر گرفتن مؤلفه های عقلانیت نشان داد که از کل ۷۱ مضمون، ۴۸ مورد مربوط به عقلانیت ابزاری، ۱۰ مورد مربوط به عقلانیت ارتباطی و ۹ مورد مرتبط با عقلانیت راهبردی و ۴ مورد مرتبط با عقلانیت هماهنگ ساز بوده است. بنابراین، عقلانیت ابزاری، عقلانیت غالب در سند چشم انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری کشور می باشد و نشانه های کاربست عقلانیت هماهنگ ساز در آن بسیار ناچیز است. با تحلیل مضامین پایه و مضامین سازمان دهنده در سند مذکور، شبکه مضامین عقلانیت به شرح شکل ۲ ترسیم گردید.

جدول ۳. مضامین پایه، اصلی و سازمان‌دهنده در سند چشم‌انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری

مضامین پایه	مضامین اصلی	مضامین سازمان‌دهنده
تعیین اهداف کیفی و راهبردهای گردشگری	هدف محوری	عقلانیت ابزاری
هدف‌گذاری گردشگری		
توسعه گردشگری داخلی و بین‌المللی		
توسعه موزه ملی ایران		
توسعه مناطق نمونه گردشگری		
توسعه تبلیغات گردشگری		
حمایت از سرمایه‌گذاری گردشگری		
توسعه تأسیسات اقامتی		
توسعه گردشگری در قالب تور		
توسعه سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی برای گردشگری		
تأکید بر اهداف اقتصادی گردشگری	اقتصاد محوری	
نظام جامع آماری و حساب اقماری گردشگری	فن‌گرایی و تخصص محوری	
آزادسازی اقتصاد گردشگری		
بهره‌گیری از فناوری برای حفاظت از آثار میراث فرهنگی		
تسهیل استفاده از کارت‌های اعتباری برای گردشگران		
امین اموال برای حفظ آثار میراث فرهنگی		
ایمنی جاده‌ها و خطوط هوایی		
تأکید بر حقوق و امنیت گردشگران		
ایجاد بانک اطلاعات توانمندی‌های میراث فرهنگی و گردشگری		
ایجاد موزه‌های منطقه‌ای		
منابع مورد نیاز برای تحقق اهداف گردشگری		
منابع میراث فرهنگی و گردشگری	ابزار محوری	
حمایت مالی دولت برای گردشگری		
حمایت دولت از ایجاد موزه‌های تخصصی		
حمایت دولت از سفرهای ارزان		
تأمین نیروی انسانی آموزش‌دیده در گردشگری		
ارتقای منابع و توسعه جاذبه‌های گردشگری فرهنگی، مذهبی، طبیعی، ورزشی و پزشکی		

ادامه جدول ۳.

مضامین پایه	مضامین اصلی	مضامین سازمان دهنده
بازنگری و تکمیل برنامه ملی گردشگری	مدیریت و روش‌گرایی	عقلانیت ابزاری
ساماندهی بافت‌های تاریخی و فرهنگی کشور		
استانداردسازی تأسیسات گردشگری		
بهره‌برداری از بناهای میراث فرهنگی		
تعیین مالکیت عرصه محوطه‌های تاریخی و حریم آنها		
تملک عرصه محوطه‌های تاریخی و فرهنگی		
ساماندهی سایت موزه‌ها		
بازنگری و اجرای برنامه ملی گردشگری		
عزم ملی برای توسعه گردشگری	راهبردگرایی	عقلانیت راهبردی
توسعه پایدار گردشگری		
برنامه آینده گردشگری	آینده‌نگری و تعیین چشم‌انداز	
تأکید بر ارزش‌های فرهنگی گردشگری	ارزش‌محوری	عقلانیت ارتباطی
تأمین حقوق و امنیت گردشگران		
تقویت وحدت ملی و هویت فرهنگی از طریق گردشگری		
ترویج کد جهانی اخلاق گردشگری		
همگانی کردن حفاظت میراثی و معرفی گردشگر		
رفتار مناسب با گردشگران	فهم جمعی	عقلانیت هماهنگ‌ساز
معرفی تاریخ ایران و ایجاد تفاهم ملت‌ها		
مبادلات گردشگری با کشورهای اسلامی		
تأمین نیازهای روانی جامعه از طریق گردشگری	اهداف فرهنگی - اجتماعی	
مشارکت و همکاری دستگاه‌ها برای توسعه گردشگری	همکاری سازمانی	عقلانیت هماهنگ‌ساز
مشارکت و همکاری بخش خصوصی و دولتی برای ایجاد موزه‌های تخصصی	مشارکت بخش خصوصی - دولتی	
توسعه فعالیت بخش خصوصی در حفاظت و احیای میراث فرهنگی	توسعه فعالیت بخش خصوصی	

شکل ۲. شبکه مضامین عقلانیت در سند چشم‌انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش به منظور شناسایی عقلانیت و نظریه برنامه‌ریزی حاکم بر تدوین سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری ایران انجام شد. نتایج مطالعات در بخش ادبیات و پیشینه تحقیق نشان داد که گردشگری به‌عنوان موتور محرکه اقتصاد و محور توسعه در دهه‌های اخیر، به‌طور قابل توجهی نظر سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان را در کشورهای در حال توسعه جلب نموده و به‌همین دلیل برنامه‌ریزی گردشگری در فهرست اولویت آن‌ها قرار گرفته است. از سوی دیگر، توسعه بی‌رویه و لجام گسیخته گردشگری به‌ویژه در برخی از مناطق آسیب‌پذیر در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ و اثرات نامطلوب آن موجب گردید که در هزاره سوم، برنامه‌ریزی فضایی، آمایش سرزمین و توسعه پایدار با کاربست ترکیبی از انواع عقلانیت‌های ابزاری، ارتباطی، راهبردی و هماهنگ‌ساز در برنامه‌های توسعه گردشگری بیشتر مدنظر قرار گیرد. یافته‌های مطالعات آرشویی این تحقیق، دو موضوع را روشن نمود؛ نخست، به لحاظ پارادایم‌های فلسفی و نظریه‌های جامعه‌شناختی شاهد تحولات تأثیرگذار بر برنامه‌ریزی گردشگری در دهه‌های اخیر هستیم. در نتیجه این تحولات، رویکردهای نوینی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری با تأکید بر طبیعت‌محوری، اجتماع‌محوری و عدالت‌محوری تحت عنوان گردشگری جایگزین و گردشگری پایدار

به وجود آمده است. دوم، مفهوم عقلانیت دامنه بسیار وسیع تری از عقلانیت ابزاری یافته و متناظر با آن نظریه‌های برنامه‌ریزی گردشگری نیز توسعه پیدا کرده است. ظهور نظریه‌های برنامه‌ریزی و کالتی، ارتباطی، استراتژیک و هماهنگ‌ساز مبتنی بر عقلانیت ارتباطی و عقلانیت راهبردی گواه این امر است.

مضامین احصا شده در این تحقیق در زمینه مؤلفه‌های عقلانیت در سند چشم‌انداز گردشگری کشور را می‌توان در چهار گروه به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

گروه اول: مؤلفه‌های تخصص‌محوری، ابزارمحوری، اقتصادمحوری، مدیریت و روش‌گرایی که مرتبط با عقلانیت ابزاری است.

گروه دوم: مؤلفه‌های ارزش‌محوری، فهم جمعی و اهداف فرهنگی - اجتماعی که در ارتباط با عقلانیت ارتباطی است.

گروه سوم: مؤلفه‌های آینده‌نگری و راهبردگرایی که مربوط به عقلانیت استراتژیک می‌باشد.

گروه چهارم: مؤلفه‌های همکاری سازمانی، مشارکت بخش خصوصی - دولتی و توسعه فعالیت بخش خصوصی که در ارتباط با عقلانیت هماهنگ‌ساز می‌باشد.

تحلیل مضمون سند چشم‌انداز توسعه بخش میراث فرهنگی و گردشگری در این پژوهش حاکی از آن است که عقلانیت ابزاری و نظریه برنامه‌ریزی خردگرا حاکم بر تهیه سند چشم‌انداز کشور بوده است. تحلیل و مقایسه سهم هر یک از انواع عقلانیت در این سند نشان داد، سهم عقلانیت هماهنگ‌ساز در سند چشم‌انداز بسیار ناچیز بوده است. با توجه به گذشت بیش از ۱۸ سال از زمان تهیه سند فوق و عدم تحقق اهداف آن از یک سو و نتایج به دست آمده از این پژوهش از سوی دیگر، لزوم بازنگری در فرایند و محتوای سند چشم‌انداز با محوریت عقلانیت و نظریه برنامه‌ریزی هماهنگ‌ساز به شرح زیر اجتناب‌ناپذیر می‌نماید:

- ایجاد نهاد هماهنگ‌ساز با توان و اختیارات کافی به منظور هماهنگی بین‌دستگاهی و جلب همکاری سازمان‌ها در فرایند بازنگری، اجرا، نظارت و ارزشیابی عملکرد برنامه
- یکپارچه‌سازی و سازگاری خط‌مشی‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری با سیاست‌های کلان کشور از طریق شورای عالی میراث فرهنگی و گردشگری

- تقسیم کار و تعیین نقش سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی و قانون‌گذاری کشور به منظور کاهش تعارضات با توجه به ماهیت میان‌بخشی و فراسازمانی بخش گردشگری
- ترسیم شبکه همکاری و نحوه تعامل بخش دولتی و بخش خصوصی در هدایت و تصدی فعالیت‌های گردشگری در راستای سیاست کوچک‌سازی دولت و تقویت نقش بخش خصوصی در اقتصاد کشور

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

سپاسگزاری

در انجام و چاپ این پژوهش از هیچ‌گونه حمایت مالی بهره گرفته نشده است.

ORCID

Morteza Ahmadi		https://orcid.org/0000-0002-0466-407X
Mahmood Ziaee		https://orcid.org/0000-0001-8518-3640
Reza Vaezi		https://orcid.org/0000-0001-6589-1658
Gholamreza Kazemian		https://orcid.org/0000-0003-1708-5736

منابع

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۶). توسعه توریسم و تحولات کارکردی آن در ایران در حال.
۲. اجلالی، پرویز، رفیعان، مجتبی، عسگری، علی (۱۳۹۱). نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید، چاپ هفتم، دفتر نشر آگه.
۳. احمدی، مرتضی (۱۳۹۹). تبیین جایگاه کنش ارتباطی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری در نیم قرن اخیر در چارچوب دیدگاه‌های جدید نظریه برنامه‌ریزی، هفدهمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت. <https://civilica.com/doc/1162106>
۴. ایمانی‌خوشخو، محمدحسین، داغستانی، سعید (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری، نشر مهکامه.
۵. اینسکیپ، ادوارد (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی گردشگری رویکردی یکپارچه و پایدار به برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ترجمه حسن پور و داغستانی، انتشارات مهکامه، چاپ چهارم.

۶. پوراحمد، احمد، عیاشی، اطهره، ثابت اقلیدی، محمد، عیاشی، راضیه، شاهی، عارف (۱۴۰۰). یادگیری سیاستی در سیاست‌گذاری عمومی گردشگری با رویکرد فرایندی. فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۳۸: ۱۶۵-۱۹۷.
۷. حیدری، رحیم (۱۳۸۹). مبانی برنامه‌ریزی صنعت گردشگری. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
۸. حیدری‌چیانه، رحیم، رضا طبع‌ازگمی، سیده خدیجه، سلطانی، ناصر، معتمدی‌مهر، اکبر (۱۳۹۲). تحلیلی بر سیاست‌گذاری گردشگری در ایران. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۵: ۳۲-۱۱.
۹. خواستار، حمزه (۱۳۸۸). ارائه روشی برای محاسبه پایایی مرحله کدگذاری در مصاحبه‌های پژوهشی. فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۵۸: ۱۶۱-۱۷۴.
۱۰. دادش‌پور، هاشم و همکاران (۱۳۹۷). بایستگی به کارگیری مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی. فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، شماره ۱: ۵۳-۲۲.
۱۱. دانایی‌فرد، حسن، ثقفی، عمادالدین، مشبکی‌اصفهانی، اصغر (۱۳۸۸). اجرای خط‌مشی عمومی: بررسی نقش عقلانیت در مرحله تدوین خط‌مشی. نشریه پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره ۱۴، شماره ۴ (پیاپی ۶۹): ۱۰۶-۷۹.
۱۲. رحیم‌پور، علی (۱۳۹۲). توسعه گردشگری در جمهوری اسلامی ایران: چالش‌ها و راهکارها، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
۱۳. رضوانی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۶). نقش بازیگران کلیدی در حکمروایی گردشگری الکترونیکی در ایران. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، شماره ۴۰: ۴۶.
۱۴. رفیعیان، مجتبی، جهانزاد، نریمان (۱۳۹۴). دگرگونی اندیشه در نظریه برنامه‌ریزی. انتشارات آرامانشهر.
۱۵. رنجبرمتعلق، فرانک و همکاران (۱۴۰۰). دستورگذاری مسائل گردشگری در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی ایران، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۵۵: ۱۵-۴۰.
۱۶. زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۱). برنامه و برنامه‌ریزی در ایران، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، دوره ۱۶۴، شماره ۰.
۱۷. شارپلی، ریچارد، تلفر، دیوید جی (۱۳۹۸). گردشگری و توسعه. ناشر شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

۱۸. شالبافیان، علی اصغر، ادیبی سده، زهرا، مرادی قشلاقی، فاطمه (۱۳۹۳). نقش دولت در سیاست‌گذاری توسعه گردشگری، چالش‌ها و راهکارها. اولین همایش بین‌المللی علمی-راهبردی توسعه گردشگری جمهوری اسلامی ایران، تهران.
۱۹. ضرغام بروجنی، حمید (۱۳۹۳). برنامه‌ریزی توسعه جهانگردی، رویکردی هم‌پیوند و پایدار، چاپ پنجم، انتشارات مهکامه.
۲۰. ضیائی، محمود، تراب احمدی، مژگان (۱۳۹۲). شناخت صنعت گردشگری با رویکرد سیستمی، نشر علوم اجتماعی.
۲۱. عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن، شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، نشریه اندیشه مدیریت راهبردی، شماره پیاپی ۱۰ (دوره ۵، شماره ۲): ۱۵۱-۱۹۸.
۲۲. کاظمیان، غلام‌رضا، قربانی‌زاده، وجه‌الله، واعظی، رضا، شاه‌محمدی، مرضیه (۱۳۹۸). الگوی نقش و ساختار حکمروایی محلی در نظام مدیریتی ایران. فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۱۱ شماره ۲: ۱۷۹-۲۰۲.
۲۳. گان، کلر، وار، تورگت (۱۳۹۵). مبانی، مفاهیم و روش‌های اجرایی برنامه‌ریزی توسعه جهانگردی، ترجمه حمید ضرغام بروجنی، انتشارات مهکامه.
۲۴. گلدنر، چارلز آر، ریچی، جی آر برنت (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ترجمه مرتضی احمدی، نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۵. متوسلی، محمود، مومنی، فرشاد، لاجوردی، رزیتا، رنجبر، محمدمجید (۱۳۹۷). عقلانیت و آشفتگی در برنامه‌ریزی: با تأکید بر تئوری گولت. فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، دوره ۱۸، شماره ۶۹: ۱۹۹.
۲۶. نورمحمدی، خسرو، صمیمی، احمد (۱۴۰۰). برنامه‌ریزی توسعه در ایران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور.
۲۷. واعظی، رضا، محمدی، حامد (۱۳۹۲). تأملی بر مفهوم عقلانیت در سازمان. ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، شماره ۱۵۸: ۱۵.
28. Alexander, E. R. (2000). Rationality Revisited: Planning Paradigms in a Post-Postmodernist Perspective. *Journal of Planning Education and Research*, 19(3):242-256.
29. Alexander, E. R. (1992). *Approaches to planning: Introducing current planning theories, concepts, and issues*, New York: Taylor & Francis.

30. Allmendinger, P. (2017). *Planning theory*. Macmillan International Higher Education, UK.
31. Costa, C. (2001). *An emerging tourism planning paradigm? A comparative analysis between town and tourism planning*, Wiley Online Library, England.
32. Costa, C. (2020). Tourism planning: a perspective paper". *Tourism Review*, Vol. 75 No.1: 198-202.
33. Tosun, C., & Timothy, DJ. (2001). Shortcomings in planning approaches to tourism development in developing countries: the case of Turkey. *International Journal of Contemporary*. emerald.com
34. Dredge, D., & Jamal, T. (2015). Progress in tourism planning and policy: A post-structural perspective on knowledge production. *Tourism Management*.
35. Edgell, David L., & Colleagues. (2008). *Tourism policy and Planning: Yesterday, Today and Tomorrow*, Elsevier, UK.
36. Faludi, A. (1973). *Planning Theory*, Oxford, Pergamon Press.
37. Fitri, R., & Colleagues. (2020). *Tourism planning and planning theory: Historical roots and contemporary alignment*, Tourism Management Perspectives 35 (2020)100703, Elsevier.
38. Getz, D. (1986). Models in tourism planning: Towards integration of theory and practice. *Tourism Management*.
39. Goldner, Charls. R., & Ritchi, J.R. Brent. (2009). *Tourism Priciples, Practices, Philosophies*, 11 th edition, John Willey and sons.
40. Granqvist, K., Mattila, H., Mantysalo, R., Hirvansalo, S., Teerikangas, S., & Kallimaki, H. (2021). *Multiple Dimensions of Strategic Spatial Planning: Local Authorities Navigating between Rationalities in Competitive and Collaborative Settings*. *Planning Theory & Practice*, 22:2, 173-190.
41. DOI: 10.1080/14649357.2021. 1904148
42. Gun, Clare. A. (1972). *Vacation Scape: Designing Tourist Regions*. 1st ed. Austin: Bureau of Business Research, University of Texas. USA.
43. Innes, J. E. (1995). *Planning theory's emerging paradigm: Communicative action and interactive practice*. *Journal of Planning Education and Research*.
44. Inskip, Edward. (1987). *Environmental Planning for Tourism*. *Annals of Tourism Research*.
45. Inskip, Edward. (1991). *Tourism planning: An integrated and sustainable development approach*, New York: Van Nostrand Reinhold.

46. Jafari, J. (2005). Bridging out, nesting afield: Powering a new platform. *The Journal of Tourism Studies*, Vol.16, No.2:1-5.
47. Jamal & Dredge. (2014). *Tourism and Community Development Issues*. Tourism Development (PP.178-204), Channel vie.
48. Simpson, K. (2001). *Strategic planning and community involvement as contributors to sustainable tourism development*, Taylor & Francis.
49. Mac Loughlin, Emmet., & Hanrahan, James. (2021). *Evidence-informed planning for tourism*, Taylor & Francis.
50. Morrison, A. M. (2019). *Marketing and managing tourism destinations*, Abingdon: Routledge.

References In Persian

1. Abedi Jafari, Hassan, Taslimi, Mohammad saeed, Faghihi, Abolhassan, & sheikhzadeh, Mohammad. (2011). Thematic Analysis and Themes Networking: A simple and efficient method for explanation of current patterns in qualitative data, *Journal of Strategic Management Thought*, Vol 5(2), 151-198
2. Ahmadi, Morteza. (2020). An Explanation for the position of communicative action in tourism development planning, in the framework of new approaches to planning theories. *17th International Management Conference*, <https://civilica.com/doc/1162106>
3. Dadashpoor, Hashem, Rafieian, Mojtaba, & Haghjo, Mohammad Reza. (2018). Necessity of Using Rationality in Urban Strategic Spatial Planning. *Journal of Spatial Planning*, Vol.22, 22-53
4. Danaeifard, Hassan, Saghafi, Emadeddin, & Moshabbaki Esfahani, Asghar. (2010). Implementing public policy: A survey on role of rationality in the formulation phase of policy making. *Management Research in Iran*, 14(69), 79-106
5. Ebrahimzadeh, E. (2007). Tourism development and its functional changes in Iran in Transition. *Journal of Geographical Sciences*, Vol.6, No.8-9: 97-117
6. Ejlali, Parviz, Rafieian, Mojtaba, & Asgari, Ali. (2011). *Planning Theory: Traditional and new approaches*, Agah Publishing Office
7. Gun, Clare. A., & Var, Turgut. (2002). *Tourism Planning Basics, Concepts, Cases*, translated by Hamid Zargham, *Mahkameh Published* (2016)
8. Goldner & Ritchi. (2017). *Tourism Planning and Development*, translated by Morteza Ahmadi, *Cultural Research Office Published*

9. Heidari, Rahim (2010). *An introduction to tourism planning*, Published by The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Islamic Sciences and the Humanities (SAMT)
10. Heidari Chianeh, Rahim, R. T. Azgami, Seyyedeh Khadijeh, Soltani, Naser, & Motamedi Mehr, Akbar. (2013). An analysis on Tourism Policy Making in Iran. *Journal of Planning and Tourism management*, 5, 11-32
11. Imani Khoshkhoo, Mohammad Hossein, & Daghestani, Saeed. (2019). Tourism strategic development planning. *published by Mahkameh*
12. Inskip, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, translated by: Hassanpour and Daghestani. Published by *Mahkameh*, 4th Edition (2019)
13. Khastar, Hamzeh (2009). *A Method for Calculating Coding Reliability in Qualitative Research Interviews*, *Journal of Methodology of Social Sciences and Humanities*, Volume 15, Issue 58, 161-174
14. Kazemian, GholamReza, Ghorbanizadeh, Vajhollah, Vaezi, Reza, & Shah Mohammadi, Marziyeh. (2019). A Pattern of Role and Structure of Local Governance in Iran's Management System. *Journal of Public Administration*, Vol. 11(2), 179-202.
15. Motavaseli, Mahmood, Momeni, Farshad, Lajevari, Rozita, & Ranjbar, Mohammad Saeed. (2018). Rationality and Chaos in Planning: An Emphasis on Goulet's Theory of Rationality. *Journal of Economics Research*, 18(69), 193-225
16. Neuman, W.L. (2015). *Social Research Methods Qualitative and Quantitative Approaches*, translated by Faghihi and Aghaz, Termeh Published
17. Normohammadi, Khosrov, & Samimi, Ahmad. (2021). *Development Planning in Iran. Management and Planning Organization Published.*
18. Pourahmad, Ahmad, Ayashi, Athareh, Sabet Eghlidi, Mohammad, Ayashi, Razieh, & shahi, Aref. (1400). Policy learning in public policy of tourism by Process Approach. *Journal of Tourism Planning and Developmen*, Vol. 10, Issue 38, 165-197
19. Rafieian, Mojtaba, & Jahanzad, Nariman. (2015). *The Thought Transformation on Planning Theory*. Armanshahr Published
20. Rahimpour, Ali (2013). *Tourism development in I.R. of Iran: challenges and solutions*, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism
21. Ranjbar Motalegh, Faranak, Vaezi, Reza, Ziaee, Mahmood, & Hosseinpour, Davoud. (2022). Tourism issues on Iran public policy agenda. *Journal of Tourism Studies Management*, 16(54): 11-13

- 22.Rezvani, Mohammadreza, Sabaghpour, M., & Shafia, S. (2017). The Role of the Key Players in the Governance of E-tourism in Iran. *Journal of Tourism Management Studies*, 12(40), 41-82
- 23.Shalbfian, Aliasghar, Adibisadeh, Zahra, & Moradi Gheslaghi, Fatemeh. (2014). Role of government in policy making for tourism development: challenges and souldions. *International Conference on Tourism Development for I.R of Iran*
- 24.Zargham, Hamid. (2014). Tourism Development Planning, an Integrated and Sustainable Approach. *Mahkameh Published*
- 25.Ziaee, Mahmood, & Torab Ahmadi, Mojgan. (2013). An Introduction to Tourism Industry: A Systematic Approach. *Social Science Published.*
- 26.Ziari, Karamatollah (2002). *Plan and Planning in Iran*, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Tehran University, Volume 164, Issue 0.
- 27.Vaezi, Reza, & Mohammadi, Hamed. (2013). A contemplation on the Concept of Rationality in Organization. *Journal of Labor and Society*, No.158, 9-16

استناد به این مقاله: احمدی، مرتضی، ضیائی، محمود، واعظی، رضا، کاظمیان، غلامرضا. (۱۴۰۲). تحلیل مضامین عقلانیت در سند چشم انداز توسعه میراث فرهنگی و گردشگری کشور. *مطالعات مدیریت گردشگری*, ۱۸(۶۲)، ۷-۳۶.

Doi: 10.22054/tms.2023.72287.2804

Tourism Management Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License